

УДК 159.9 : 316.6

МІГРАЦІЙНІ УСТАНОВКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ

Блинова Олена Євгенівна

Херсонський державний університет

В статті розглядаються особливості етнічної ідентичності молоді в період соціально-економічної трансформації українського суспільства. Ставиться проблема формування готовності українських студентів до пошуку роботи та самореалізації за кордоном.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, міграційна готовність, етнічна ідентичність, працевлаштування за кордоном, криза ідентичності.

Peculiarities of ethnical identity of youth during socioeconomic transformation of Ukrainian society are analysed in the article. The problem of the formation of readiness of Ukrainian students to look for a job and self-realisation abroad is set.

Значні трансформації у соціальній структурі суспільства, що тривають протягом останніх років, викликали зміну системи цінностей і втрату стійкої соціальної ідентичності у мільйонів людей. Основна визначальна ознака кризи українського суспільства – «знецінення людини в її культурно-історичному, ментальному образі, сутності, переривання міжпоколінних зв'язків, руйнування етичних, моральних ідеалів соціального співжиття, ідеалів культури, релігії, особистості і громадської етики, політичних ідеалів тощо» [4; с.282].

Внаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці продовжується виїзд громадян з України до країн близького та далекого зарубіжжя з метою працевлаштування. Українські громадяни готові їхати за кордон без знань мови, права, кваліфікації, навіть на нелегальну роботу.

Мета роботи полягає у визначенні сучасного стану формування намірів людини щодо працевлаштування за кордоном.

Можна припустити, що етнічний чинник, а саме нечіткість, «розмитість» соціальної, зокрема, етнічної ідентичності, нездатність визначитись щодо життєвих планів, цінностей, орієнтирів, соціально схвалюваних позитивних зразків, здатний впливати на виникнення, оформлення міграційних намірів як можливості досягти бажаного рівня життя та самореалізації.

Аналіз публікацій свідчить про досить інтенсивне дослідження проблем ідентифікації та ідентичності саме на сучасному етапі розвитку суспільства, коли, у зв'язку з докорінними соціальними трансформаціями, питання ідентичності висувається на перший план. Найзначнішими працями в цій галузі можна вважати, зокрема, дослідження П.Гнатенка та В.Павленко, К.Коростеліної, С.Макеєва, Л.Орбан-Лембрик, М.Пірен, М. Шульги. [2; 3; 5; 7; 9].

Є.Головаха підкреслює, що «сучасне суспільство – це простір ідентичностей, що постійно змінюються. І якщо у минулому зміна ідентичності призводила до маргіналізації, то сьогодні ризик потрапити у маргінальне становище чекає на тих, хто зберігає ідентичність всупереч змінам об'єктивної ситуації і не здатний прийняти нові соціальні реалії» [3].

Подібна криза ідентичності змушує особистість адаптуватися до змін, що відбуваються в суспільстві, шукати своє місце в різних сферах життєдіяльності. В цих непростих умовах перехідного періоду відмічається посилення міграційних тенденцій, зокрема, серед молоді. Можливість працевлаштування за кордоном у свідомості багатьох молодих людей є бажаною метою. У дослідженні В.Циби, що присвячено вивченню етнічної самосвідомості та етнічної ідентичності молоді, відмічається, що значна частина респондентів пов'язує своє майбутнє з більш вірогідною успішною самореалізацією за кордоном («Скажіть, найуспішніше Ви змогли б реалізувати життєві плани: а) в Україні; (47%); б) за кордоном (53%)») [10; с.50]

Криза ідентичності проявляється у тому, що значно ускладнюється прагнення особи віднести себе до конкретної соціальної групи. У пошуках ширших можливостей для самореалізації люди нині все частіше відмовляються

від групової ідентичності на користь індивідуальної; намагаючись поліпшити якість свого життя, їдуть за кордон, змінюючи етнічне оточення, навіть відмовляючись від вже набутого соціального і професійного статусу. Трансформаційному суспільству властиве різке посилення індивідуалізації особистих життєвих практик, ослаблення їх залежності від приналежності людей до великих соціально-професійних формалізованих груп.

З кінця 70-х років ХХ століття у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях відзначається наростання ролі етнічних факторів у житті як суспільства в цілому, так і окремої людини (А. Сусоколов, 1990; М. Hannan, 1979; F. Nielsen, 1985 та ін.). Вивчення етнічності як одного з змістоутворюючих факторів у поведінці людини набуває нового змісту й актуальності. Кожна людина протягом життя входить до багатьох груп, усвідомлює себе членом різних спільнот, результатом ідентифікації з якими стає формування численних ідентичностей, актуальність і значущість яких варіюються залежно від особливостей часу й ситуації. Сукупність їх складає цілісну соціальну ідентичність особистості, національна ідентичність посідає важливе місце в її структурі разом з іншими видами ідентичності.

В соціологічних дослідженнях [8] показано, що в системі цінностей пересічних громадян України розвиток української культури, української мови та взагалі поняття національної ідеї займають передостанні місця, багато людей вважають національний фактор суто публіцистичним, риторичним; найбільш актуальними і важливими зараз є потреби елементарного виживання, що призводить до зневіри в українському національному відродженні. Супутні подібним спотворенням духовно-політико-ідеологічне задурманювання, комплекс меншовартості, пригніченості не сприяють оптимізації психічного стану людини, реалізації її потенціалу. «З поняттям «держави, громадянином якої я є», ідентифікує себе лише 18,7 % респондентів. Відтак поняття «держава» для 80 % наших громадян не є тим національним феноменом, який становить для громадян інших країн найвищу цінність» [6]. М.І.Пірен наголошує на тому, що держава не дбає про людину як найвищу суспільну

цінність та підкреслює, що за роки незалежності країну залишило близько 7 мільйонів чоловік. Між тим національна ідентифікація є одним з чинників розвитку самосвідомості.

За результатами дослідження Бичко О. отримані позитивні кореляції між типами трансформації етнічної ідентичності та модальностями самоствавлення особистості, тобто між самооцінкою і самоствавленням, з одного боку, та рівнем етнічної ідентифікації, типами трансформації ідентичності й привабливістю автостереотипу – з іншого [1].

У висновках автора, зокрема, відмічається наявність сильного негативного кореляційного зв'язку між шкалою «самокерівництво» за опитувальником самоствавлення (Столін В.) та «привабливістю автостереотипу» (-0,74), визначеного за конструктором «типовий українець». Отже, для респондентів спроможність активно протидіяти зовнішнім обставинам, висока саморегуляція, чіткий локус «Я» обернено пов'язуються з образом себе як стереотипізованого типового українця. Тобто, респонденти вважають, що неможливо ефективно керувати власною долею, спираючись на зразки поведінки, притаманні «типовим українцям». Також цікавими в «етномаргінальній групі», тобто з недостаньо чітким усвідомленням етнічної належності є зворотні кореляції самовпевненості з привабливістю автостереотипу, визначеного за конструктором «типові українці» (-0,82). Така тісна взаємозалежність свідчить, що уявлення про себе як людину самостійну, вольову, енергійну, таку, якій є за що себе поважати, не може бути поєднане з належністю до українства [1].

«Водночас маємо мати на увазі, що без національної ідеї державотворення Україні неможливо нагромадити «соціального капіталу» – атмосфери довіри, співробітництва, взаємодопомоги, працьовитості тощо» [6].

Зрозуміло, що значущість та актуальність етнічної ідентичності для індивіда – досить ситуаційні параметри, які перебувають під впливом як об'єктивної соціальної реальності (перехідність суспільства, етнічні конфлікти, міграції тощо), так і суб'єктивних факторів – наприклад, рівня освіти або

політичних уподобань індивіда. Взагалі самоідентифікація відбувається не тільки за етнічними ознаками, тому етнічність може перебувати на периферії особистісної мотивації. В умовах стабільних етнічних відносин або в моноетнічному оточенні етнічна свідомість зазвичай не тільки індивідів, але й цілих етнічних груп, може бути не актуалізованою.

У дослідженні, що проведено серед студентів-випускників херсонських вузів був використаний метод анкетування, анкета спрямована на з'ясування життєвих планів, орієнтирів, цінностей, можливостей професійної та особистісної самореалізації, виявлення можливих перешкод на наміченому шляху. Окремий блок питань висвітлював загальну оцінку та відношення студентів до соціальних, політичних, економічних, культурних проблем сучасної України. Серед інших, були внесені також питання щодо особливостей та рівня прояву громадянських якостей молодих людей, патріотичних почуттів, усвідомлення етнічної належності, її значущості у структурі Я-концепції, крім того ми намагались з'ясувати питання щодо бажаності і вірогідності працевлаштування за кордоном, які види робіт (або посад) студенти вважають для себе, з одного боку, бажаними, а з іншого – доступними, що приваблює їх у роботі за кордоном, а які моменти викликають стурбованість.

Щоб мати можливість кількісно оцінити, так би мовити, «міграційні наміри», ми запропонували інтервальну шкалу, де відповіді варіювали від «жити і працювати планую тільки в Україні» до «планую працювати за кордоном, вже зараз готуюсь до виїзду».

Крім того нами був використаний фрагмент методу вільного опису – студентам пропонувалось надати 5 характеристик-асоціацій стосовно поняття «українці» – якщо всі п'ять характеристик є позитивними, це свідчить про позитивну етнічну ідентичність, позитивний етнічний автостереотип. Число негативних характеристик надає можливість кількісної оцінки. Також у дослідженні була використана шкала соціальної дистанції Е. Богардуса, адаптована Н.Паніною. За шкалою можна визначити показник соціальної дистанції по відношенню до різних національностей: 1 бал – згодний прийняти

в якості члена сім'ї; 2 бали – як близьких друзів; 3 бали – як сусідів; 4 бали – колег по роботі; 5 балів – жителів країни; 6 балів – туристів; 7 балів – взагалі не допустив у країну. Таким чином, 1 бал – це максимальна національна толерантність, 7 балів – національна нетерпимість (ксернофобія) [3].

Паніною Н.В. запропонований такий варіант оцінки отриманого інтегрального показника:

- національна ідентичність (1 – 2,4 бали) – готовність вступати у родинні або близькі дружні відносини;
- відкритість (толерантність) (2,4 – 3,9 бали) – достатній ступінь відкритості до безпосередніх контактів (сімейних, дружніх, сусідських, ділових);
- національна відособленість (4 - 4,9 бали);
- національна ізольованість (5 - 5,9 бали);
- ксернофобія (6 – 7 балів).

На думку Паніної Н.В., якщо в якості категорії оцінювання запропонувати «українців», то така оцінка за шкалою соціальної дистанції значною мірою може розглядатися як показник української ідентичності: чим нижчим є показник соціальної дистанції, тим вищим є ступінь української етнічної ідентичності.

За результатами нашого дослідження, отриманий високий позитивний кореляційний зв'язок між показником української ідентичності, отриманим на підставі даних самоопису та індексом соціальної дистанції, що підтверджує можливість використання обох способів для вимірювання етнічної ідентичності.

Середнє значення індексу національного дистанціювання по відношенню до українців як показника рівня національної української ідентичності дорівнює 1,9 бали, тобто у представників різних національностей, що проживають на півдні України, величина цього показника не виходить за межі національної ідентичності. На думку Н. Паніної, це свідчить про достатньо високий рівень консолідації на основі української ідентичності як передумови

формування громадянської нації, коли під нацією розуміється громадянська належність (українець – це громадянин України).

Між готовністю до виїзду за кордон з метою працевлаштування та показником етнічної ідентичності отримано позитивний значущий кореляційний зв'язок, тобто особи з високим рівнем української ідентичності частіше підкреслюють готовність і бажання залишитися в Україні і навпаки. Звісно, цей факт ще не дозволяє зробити однозначних лінійних висновків про пряму залежність між цими показниками, але ж підштовхує до докладного, детального вивчення етнічності сучасної молоді та трансформацій етнічної самосвідомості.

В процесі бесід з потенційними мігрантами (с тими, хто планує працевлаштування за кордоном найближчим часом) було виявлено значні розбіжності в ступені сформованості внутрішнього образу етнічної самоідентифікації – від цілісного, послідовного образу до дисгармонійного, еклектичного образу (причому у студентів спостерігався зсув у бік «розмитого» позитивного етнічного автостереотипу, що свідчить про зниження значимості етнічних особливостей для частини представників молодого покоління українців). Деякі респонденти зазначили, що вони «не звертають особливої уваги на власну національну приналежність», у цих випадках можна говорити про штучний «космополітизм» (позаетнічність) Я-образу, що, як правило, не спирається на реальні зрілі світоглядні установки.

Висновки: Специфіка етнополітичної ситуації в Україні полягає в тому, що державотворчий процес відбувається в умовах денаціоналізованого населення. Багато в чому деструктивні процеси, що відбуваються в соціумі та фіксуються свідомістю особи, пов'язані з цим. Водночас, це може бути свідченням кризового стану етнічної культури, який є відображенням загальної кризи в Україні. Він породжує байдужість до культурних цінностей свого народу, нездатність до чіткого культурного самовизначення. Загальне відчуття «розмивання» позитивного етнічного автостереотипу нерідко є однією з

причин, що викликають пригніченість і почуття безперспективності для самореалізації в своїй країні.

Література:

1. Бичко О. Самоставлення та самооцінка в контексті трансформації етнічної ідентичності // Соціальна психологія. – 2006. – № 1 (15). – С.103-110.
2. Гнатенко П. І., Павленко В. М. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз. – К.: Арт-Пресс, – 1999. – 466 с.
3. Головаха Е.П., Панина Н.В. Национальная толерантность и идентичность в Украине: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании // Социологический журнал. – 2006. – №3-4.
4. Куєвда В.Т. Етнонаціональні потенціал, свідомість, ідея: історико-психологічний вимір // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред С.Д.Максименка. Т.Х. част.4. – К., 2008. – С.279-289.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі // Соціальна психологія. – 2008. – №2.
6. Пірен М. Чи є «вибрана верства» України символом української політичної нації? // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С.3-11.
7. Социальные идентификации и идентичности / С.А. Макеев, С.Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К.: Институт социологии НАН Украины. – 1996. – 185 с.
8. Україна: інтелект нації на межі століть: кол. монографія / Кер. авт. колективу В.К. Врублевський. – Київ, 2000. – С.74.
9. Шульга М. О. Етнічна самоідентифікація особистості. – К. – 1993. – 267 с.
10. Циба В. Філософсько-діалектичний і соціально-психологічний виміри демократичних перетворень // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. Максименка С.Д., Циби В.Т., Шайгородського Ю.Ж. та ін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С.32-51.